

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруяко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Лугувий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

ВІЗАНТІЙСЬКІ ПОСЛИ У СНЯТИНІ 1415 РОКУ

Відомий фрагмент «Історії» Яна Длугоша за 1415 р. детально змальовує подорож польського короля Владислава II Ягайла по своїх володіннях, зокрема містами сучасної Західної України. Близько свята П'ятидесятниці (19 травня у 1415 р.) у Снятині відбулася урочиста зустріч короля із молдавським воєводою Александром чел Бун (Олександром Добрим), який підтвердив клятву вірності Польській короні та особисто королю Владиславу¹. Відбувся обмін подарунками, після чого король відпустив Олександра додому, а свою дружину королеву Анну – до Кракова і рушив до Литви на запрошення Вітовта. В середину оповіді про цю зустріч введено іще одну подію, яка є об'єктом даного дослідження:

«До того ж прибули в цей час до Владислава, короля Польщі, послы патріарха та імператора греків з листами та буллами свинцевими, щоб удостоїв їм, від турок різноманітно потерпаючим та пригнобленим, прийти на допомогу щедрим дарунком тільки зерна. Владислав же, король Польщі, стурбований благочестивим співчуттям, щоб допомогти у їхній нужді, запрошену кількість зерна дає та дарує та в порту своєму королівському Качубейов отримати наказує»².

У декого з дослідників сам факт такого посольства викликав сумніви. Натомість в краєзнавчих публікаціях з'явилися і припущення щодо його обумовленості проблемою створення окремої митрополії для православного населення Великого князівства Литовського³. А. Красножон⁴, доводячи безпідставність підозр щодо історичності описаних Я. Длугошем подій, вміщує перемовини між молдавським та польським правителями в історичний контекст, але відкидає церковнополітичні підстави для посольства 1415 р. Втім, жодних досліджень, присвячених власне самому посольству, згаданому польським хроністом, його меті та подіям, із якими воно пов'язане, наскільки нам відомо, проведено так і не було. Адже навряд чи реалістично припускати, що посольство у складі представників як василевса, так і патріарха, мало єдиною своєю метою прохання вантажу зерна для голодуючого Константинополя.

В першу чергу необхідно відкинути будь-які сумніви у тому, що уряд василевса у Константинополі підтримував дуже жваві стосунки із світом католицького Заходу. Лише за час правління імператора Мануїла II було споряджено 79 посольств на Захід (до Венеції, до Папського престолу, до королівства Арагон тощо)⁵. Найбільшу виправу 1399-1402 рр. очолював особисто Мануїл II. Василевс за будь-

яку ціну шукав на Заході підтримки супроти турецької загрози, пропагуючи у зв'язку з цим ідею церковної унії. Константинопольський патріарх не прагнув надто активної участі у цих перемовинах. Його представники частіше вели проповідницьку діяльність, наприклад, серед грецького населення венеціанських островів Крит та Кіпр. Відношення патріаршого престолу до ідеї унії було цілком твердим та висловленим іще у 1397 р. Антонієм IV у відповідь на унійні пропозиції Владислава II та митрополита Кіпріана Київського: питання про унію може розглядатись, але лише на вселенському соборі та лише у Константинополі⁶. Тим більш примітним стає склад посольства 1415 р., зазначений Длугошем.

Протягом 1415 р. зав'язалось декілька дипломатичних вузлів, до яких були залучені разом правителі Польсько-Литовської держави та автократор Константинополя.

Найвизначнішою подією такого гатунку стало відкриття наприкінці попереднього року церковного собору в м. Констанц. З 1415 р. інтереси Константинопольського уряду там обороняли лише представники імператора. Патріархія представлена не була. У жовтні 1415 р. на собор прибув грек-католик Феодор Хрисоверг. Між 1406 та 1415 р. він був призначений генеральним вікарієм конгрегації «Товариство братів-пeregримів для Христа», заснованої спеціально для католицької проповіді у Візантії, Криму, на Кавказі та у Східній Європі. Центром її був монастир св. Домініка у Пері, в генуезькому передмісті Константинополя. Монастирі конгрегації існували зокрема у Польщі та Литві. Тож 1415 р., під час ревізії цих установ, Феодор Хрисоверг завітав і до двору короля Владислава II і той 29 серпня підписав для нього рекомендаційного листа, з якого зрозуміло, що о. Феодор готовий взяти на себе функції посередника у врегулюванні унії східної та західної церков. З цим листом Феодор прибув на собор у Констанці. Лист Ягайла відображає готовність Польського короля досягти унії, оскільки в його царстві мешкають «деякі рутени, підданці наші, котрих досі не осяяло божествене світло». Феодор також надав соборові листи від низки інших християнських князів⁷.

Дослідник діяльності Феодора Хрисоверга Раймон Льонерц задався питанням, чи не пов'язана місія Феодора Хрисоверга з імператорським посольством, відомим з твору Яна Длугоша? Р. Льонерц вважав цілком правдоподібним, що послі-греки звично декларували велике бажання, яке відчуває імператор, побачити реалізацію «святого союзу». Однак люксембурзький дослідник був впевнений, що посольство, описане Я. Длугошем, відвідало короля у Кракові⁸. Справа в тому, що у вересні того ж року у Кракові дійсно був

«нунцій, що приїхав з Константинополя». Про цю подію відомо виключно з одного джерела – запису про виплату за надані посліві підводи від громади м. Казімеж (зараз історичний район м. Кракова). Сталося це в нічне бдіння на Воздвиження Хреста, тобто з 13 на 14 вересня, та було записане у міських книгах про видатки у сумі 13 грошей⁹. На жаль, ім'я нунція та мета його приїзду казімезький магістрат не зацікавили. Дрібна для історії унії загалом, але суттєва для нашого дослідження помилка Р. Льонерца, завдяки авторитету цього дослідника, була повторена у сучасній російській історіографії¹⁰. Натомість О. Халецький¹¹ та Ф. Дьольгер¹² розрізнили весняне посольство у Снятині та осіннє у Кракові.

Не існує жодних свідчень про перемовини константинопольських послів із польським кролем у серпні чи вересні 1415 р. Натомість саме в цей період із Кракова мав би від'їжджати прибулий з Константинополя Феодор Хрисоверг, прямуючи до Констанцу. Скоріше за все, підводи для своєї подорожі отримав саме він. Але бачити у Феодорі посланця чи то василевса, чи то патріарха немає жодних підстав.

Другою проблемою міжнародного характеру, яка займала думки Владислава II, його кузена Вітовта, а крім того – низки сусідніх світських та духовних лідерів, зокрема в Константинополі, було питання обрання для православних підданців великого князя литовського окремого митрополита. У 1414 р. князь Вітовт відмовив митрополиту Фотію у можливості діяти на теренах Литовського князівства. Фаворитом князя в якості претендента на Київську митрополію став Григорій Цамблак¹³. Протистояння Фотія та Цамблака досягло апогею у листопаді 1415 р. 15 листопада 6924 р., 15 індікта (це дає 15 листопада 1415 р.) датована соборна грамота про обрання та поставлення на Київську митрополію Григорія Цамблака. Собор пройшов у Новогрудку («въ Новѣмъ граду литовскомъ») з участю архієпископів Полоцького, Чернігівського, Луцького, Володимирського, Перемишльського, Смоленського, Холмського та Туровського. В своїй грамоті ієрархи Великого Литовського князівства зокрема зазначили, що Олександр Вітовт «того убо митрополита Фотія изгна, посла же въ Царьградъ, къ царю и патріарху, просяще дати ему митрополита, хотящего быти людемъ Божьимъ на спасенье, достойна, и тоя церкви на утверженіе. И царь Маноиль не восхотѣ послушати прошенія его праведнаго, своихъ дѣля прибытковъ неправедныхъ»¹⁴. До цього посольства ми ще повернемось.

Константинопольський патріархат також відринув кандидатуру Цамблака. В збірці XVI ст. Новгородсько-Софійської бібліотеки

міститься грамота константинопольського патріарха, вочевидь Іосифа II, обраного щойно у тому ж 1415 р. Патріарх висловив співчуття митрополиту Фотію. Обрання митрополитом Цамблака він характеризував як «безаконнѣ дръзостное дѣло на раздрушеніе закону и божественымъ правиломъ и всему церьковному преданію». Патріарх повідомив, що собором Цамблук «повержень въ отлученіе и проклятіе. И сего ради писалъ царь святый къ великому князю Витоуту, также и мы, о исправленіи вещи сіа, и надѣмся, понеже есть умный осподарь, да створить упражнена его»¹⁵. Таким чином, приблизно у 1416 р. мало місце ще одне посольство з листом від Мануїла до князя Вітовта щодо Цамблака. Патріарх Іосиф запросив і Фотія, і Цамблака до Константинополя для розгляду справи, однак ця зустріч так і не відбулася. І насправді остаточне відношення патріархії до обраного митрополита не є відомим. О. Халецький підкреслював, що обрання у Константинополі Іосифа взамін вороже налаштованого відносно Цамблака Євфимія демонструвало зміну настроїв на користь унії¹⁶. Втім, не все виявилось так просто.

Зимом 1417-1418 р. Григорій Цамблук прибув на Констанцький собор в якості посланця від Вітовта та Ягайла¹⁷. При цьому Цамблук вважав себе представником і волі імператора та патріарха Константинопольського, які також «прагнуть об'єднання церков». Фактично він пропонував той самий проект вселенського собору у Константинополі, котрий можна вважати офіційною лінією патріархату¹⁸. Унія була можлива, але виключно на умовах Константинополя. Про жодні заперечення щодо діяльності Григорія Цамблака на соборі з боку посольства Евдемоніана не відомо. Здається навіть, що грецькі послы відвідували службу, яку він проводив. Григорій Цамблук за своїми переконаннями мав би бути цілком вдалою персоною для репрезентації політики патріархата – ісихаст, відомий своїми антилатинницькими творами – тому немає нічого дивного, якщо конфлікт, викликаний способом його обрання, завершився певним компромісом.

Вітовт і сам не прагнув ворожнечі із Константинополем та досить довго домагався того, щоб Цамблук був поставлений за повного схвалення з боку патріарха. У своїй окружній грамоті Вітовт виклав послідовність подій 1415 р., що передувала обранню Григорія Цамблака на митрополічу кафедру: «И послали есмо послы наши [до Константинополя – О.Л.] мѣсяца Марта, указали есмо имъ говорити: толко намъ пакъ уже не дасте митрополита по правиломъ, и мы учинимъ такъ, какъ прьво сего было; и срокъ посломъ нашимъ учинили есмо, быти имъ у насъ на Ильинъ день, а послѣдній рокъ имъ,

Успеніє пресвятыя Богородица. И потомъ шель съ Москвы въ Царьградъ посоль царевъ Дасипать, а другій посоль патріаршь, архимандрить Гаврило, и просили насъ велми о томъ дѣлѣ, што быхомъ еще рокъ отложили имъ до Филипова дни, доколѣ бы они тамо, дошедь, о томъ дѣлѣ говорили царю и патріарху»¹⁹. Таким чином, посольство Вітовта виїхало до Константинополя у березні. Повернутися послі мали на Ільїн день (20 липня), у крайньому випадку – на Успіння Богородиці (15 серпня). Посли-греки вмовили Вітовта відкласти категоричне рішення до 14 листопада (початок Різдяного посту, Пилипів день).

Дивовижно, але дослідники не звертали жодної уваги на рідкісне співпадіння складу посольства до Москви із посольством до Ягайла. Зазвичай дипломатія імператора та дипломатія патріарха діяли окремо. Імператор Мануїл ще й відомий тим, що майже ніколи не використовував в якості дипломатів осіб духовного звання²⁰. А тут бачимо той самий випадок, коли спільно діють послі імператора та патріарха. Ф. Дьольгер датував посольство до Москви літом 1415 р.²¹ Втім, єдине джерело, яке про нього сповіщає, дає більш широку дату – між березнем та липнем. Тож поява послів при дворі Вітовта могла статись і навесні. Лист князя Вітовта навіть зберіг імена послів: архимандрит Гаврило та хтось із трьох добре відомих серед дипломатів палеологового часу представників сім'ї Дісипат – Георгій, Мануїл або великий етеріарх Іоанн²².

Посольство Дісипата та Гаврила в першу чергу відвідало Москву та Вільну. Його мета невідома, проте відомий контекст. В цей час монарші доми Константинополя та Москви були щойно пов'язані родинними зв'язками. У 1411 р. великий князь Василій Дмитрієвич з благословення митрополита Фотія «отдаде дщерь свою княжну Анну въ Царьградъ за царевича Ивана Мануиловича»²³, тобто сина імператора Мануїла, майбутнього імператора Іоанна VIII. Поточні події, зокрема черговий конфлікт із османами, відклали саме вінчання. Мануїл послав за Анною, «доською короля Росії», як каже Дука, за три роки до її смерті, відповідно, 1414 р. Анна померла у 1417 р. від чуми²⁴. Шлюб стосувався й інтересів Вільни, адже мати Анни Софія була доською Вітовта. Саме у 1414 р. Гільбер де Лянноа, проїздом через Троки та Ковно, зустрів у замку Posur Софію Вітовтовну та Анну Василівну (не знаючи імен, Гільбер кличе їх «дружиною та доською Вітольта, дружиною великого князя Московського, та доською доськи»²⁵) в гостях у свого батька та діда, вірогідно, шляхом до Константинополя.

Тим же шляхом рік потому рухались грецькі послы. Зустрівшись із Вітовтом та не відхиляючись від дороги додому, вони мали знайти час для з'ясування позиції польського короля щодо новин, отриманих у Вільні. На відміну від Вітовта, король Ягайло, його сюзерен, не був зацікавлений у створенні окремої митрополії для Литовського князівства, оскільки така інституція сприяла б посиленню влади самого Вітовта та виділенню Литви з унії із Польщею²⁶. Таким чином, і греки, і Ягайло мали певний спільний інтерес щодо уповільнення процесу обрання Цамблака.

Важливий нюанс відзначив Ян Длугош: послы прибули до короля Владислава «*cum literis et bullis plumbeis*». Маємо тут латинську кальку грецького поняття молівдовул, що позначає свинцеву вислу печатку, якою скріплювались канцелярські документи у Візантії. Цей нюанс зайве підкреслює достовірність повідомлення краковського каноніка, але й принижує важливість перемовин. Міжнародне листування імператорів скріплювалось золотою печаткою – хрисовулом, а не свинцевою. Тож вірогідно, що послы представляли імператора та патріарха, але не мали доручень від імператора до короля, тому й не надавали документів, скріплених хрисовулом – лише молівдовул. Не мали вони й обов'язкових для дипломатичного протоколу подарунків, а тому не претендували на зворотні подарунки, на кшталт тих, що отримав Александру чел Бун. Саме тому вони й просили «тільки зерна». Зустріч була короткою, послы поспішали. Не могло бути й мови про транспортування зерна з Польщі торованим шляхом у молдавський Білгород. Тому Владислав звелів їм отримати збіжжя там, де воно вже було – у певних гарнізонних чи, можливо, заготованих на експорт запасах у королівському порті Кочубейов.

Тож грецьке посольство, що поверталось після березня 1415 р. з Москви та завітало до Вітовта, найбільш вірогідно, і є тими самими нунціями імператора та патріарха греків, із якими зустрівся король Ягайло у Снятині у травні того ж року.

¹ Ще у 1411 р. були зафіксовані готовність Ягайла повернути Олександрові борг у «тисячу рублевь фрязьского серебра» та присяга воєводи Олександра королю та Польській короні. Заставою за борг якраз і були міста Коломия та Снятин разом із Покуттям. Див.: Материали для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XV вв. / В. А. Уляницкий. М., 1887. С. 20-22, док. № 22 и 23.

² Długosius Johannes Historia Polonicae. Lib. XI // Johannis Długosius Opera omnia cura A. Przewdziecki, T. XIII. Cracoviae, 1877. P. 188-189. Варіант перекладу також див.: Білецька О. В. Качибей у світлі джерел XV-XVI століть // Записки

історичного факультету. Вип. 26. 2015. С. 237. Починаючи із статті О.І. Маркевича (Город Качибей или Гаджибей – предшественник города Одессы // ЗООИД. Т. 17, ч. 2. 1894. С. 1-72), цей фрагмент вважається першою згадкою про Хаджибей (суч. Одесу).

³ Степанченко О. Перша літописна згадка про Одесу (Качибей) та церковна унія XV ст. // Краєзнавство. 1/2 (90/91). 2015. С. 173-177.

⁴ Красножон А. Разоблачение «фальшивки Длугоша» в современном дискурсе о Качубейове // Південний Захід. Одесика. Вип. 20. 2016. С. 77-99.

⁵ Andriopoulou St. Diplomatic communication between Byzantium and the West under the late Palaiologoi (1354-1453). A thesis submitted to The University of Birmingham for the degree of doctor of philosophy. 2010. P. 195.

⁶ Ломизе Е. М. Константинопольская патриархия и церковная политика императоров с конца XIV в. до Ферраро-Флорентийского собора (1438-1439) // ВВ. Т. 55 (80), ч. 1. 1994. С. 105.

⁷ Loenertz R. Les dominicains byzantins Théodore et André Chrysoberges et les négociations pour l'union des églises grecque et latine de 1415 à 1430 // Archivum Fratrum Praedicatorum, IX (1939). P. 17-18. Маю подякувати А. Жиленко за можливість скористатися цією публікацією.

⁸ Ibidem. P. 19.

⁹ Krzyżanowski St. Podwoły kazimierskie 1407-1432 // Collectanea ex Archivo Collegii Historici – Archiwum Komisji Historycznej. T. XI. Cracoviae, 1909-1913. S. 404.

¹⁰ Пашкин Н. Г. Византия в европейской политике первой половины XV в. Екатеринбург, 2007. С. 66.

¹¹ Halecki O. La Pologne et l'empire Byzantin // Byzantion. T. VII (1932). Bruxelles, 1932. P. 53.

¹² Dölger F. Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 5 Teil. Verlag C. H. Beck. 1965. No 3349.

¹³ Яцимирский А.И. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904.

¹⁴ Русская историческая библиотека. Т.6. СПб, 1880. № 38. С. 309-314.

¹⁵ Там же, с. 357-360.

¹⁶ Halecki O. Op. cit. P. 53

¹⁷ Ulrichs von Richental. Chronik des Constanzer Concils 1414 bis 1418 / her. von M. R. Buck. Tübingen, 1882. S. 47, 133; Fillastres Gesta concilii Constanciensis // Acta Concilii Constanciensis / her. von H. Finke. B. II. Münster, 1923. S. 13-170; Loenertz R. Op. cit. P. 35-36; Гілл Дж. Флорентійський собор / Пер. з англ. Рим-Львів, 2016. С. 37.

¹⁸ Пашкин Н. Г. Предыстория Ферраро-Флорентийского собора: конфликт между светской и церковной властями // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. 2008. № 59, вып. 16. С. 18-25.

- ¹⁹ Окружная грамота Литовского великого князя Александра-Витовта... // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. СПб., 1846. Т. 1: 1340-1560. С. 36-37.
- ²⁰ Merciali-Sahas S. A Byzantine ambassador to the West and his office during the Fourteenth and Fifteens centuries: a profile // BZ, 94/2. 2001. I Abteilung. S. 599.
- ²¹ Dölger F. Regesten. S. 102, No3350.
- ²² Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD-Rom Version. Wien, 2001. No. 5529, 5537, 5540; Andriopoulou S. Op.cit. P. 372-373.
- ²³ Див. напр.: Патриаршая или Никоновская летопись // ПСРЛ. Т. XI. СПб, 1897. С. 217-218.
- ²⁴ Ducae Historia Byzantina / recogn. I. Bekkerus. Bonnae, 1834. P. 98; Halecki O. Op.cit. P.52; Barker J. W. Manuel II Palaeologus (1391-1425). Rutgers University press, 1969. P. 345-347.
- ²⁵ Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy. 1399-1450. Mons, 1840. P. 26.
- ²⁶ Mončák I. Florentine ecumenism in the Kyivan church. Rome, 1987. P. 153-154.

О. Н. Мельников (Николаев)

СЕРЕБРЯНЫЙ СТАТЕР ГИГИЭНОНТА В МОНЕТНОМ ДЕЛЕ И В НУМИЗМАТИКЕ БОСПОРА

Один из самых загадочных правителей Боспора – архонт Гигиэнонт – известен по его имени и титулу на очень редких монетах и черепичных клеймах. Ранее я, увязав с хронологией монет Спартокидов и Пантикапея 3 известные монеты Гигиэнонта – *статер* (15)¹ и 2 однотипные *драхмы* (16), отнёс их к ок. 210-205 гг.², а правление Гигиэнонта датировал ок. 215-205 гг.³

В своей недавней статье Е. А. Молев отстаивает версию о «Гигиэнонте как представителе династии Спартокидов», правившем «в третьей четверти II в.». Что основано, главным образом, на мнении о принадлежности боспорскому Гигиэнонту надписи «ΥΓΙΑ», вроде бы читаемой на бронзовой (2,00 г) неизвестного происхождения монете «женская голова / рог изобилия, шапки Диоскуров» (46), тип о.с. которой полагается заимствованным с монет Понта 2-й половины II в.⁴

В отрицание этого мнения приводились следующие аргументы⁵:

1) На бронзе с «ΥΓΙΑ» нет полных имени и титула, присутствующих на монетах архонта Гигиэнонта так же, как и на более ранних монетах царя Левкона II, каковую особенность их легенды (47-49) ошибочно отрицает (введённый в заблуждение небрежностью чекана) Е. А. Молев⁶.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет лвівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622